

CHINGIZXON VA MUHAMMAD XORAZMSHOH O'RTASIDAGI MUNOSABATLARNING ZIDDIYATLASHUVI

Qayumov Alisher Tojiyevich, Termiz davlat universiteti "Jahon tarixi" kafedrasi ilmiy tadqiqotchisi

<https://orcid.org/0009-0004-2389-43X0>

e-mail:

qayumovalisher86@gmail.com

CONFLICT OF RELATIONS BETWEEN GENGHIZ KHAN AND MUHAMMAD KHOREZMSHAH

Qayumov Alisher Tojiyevich, scientific researcher at the Department of "World History" of Termez State University

КОНФЛИКТ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ЧИНГИСХАНОМ И МУХАММАДОМ ХОРЕЗМШАХОМ

Алишер Тожиевич Каюмов, научный исследователь кафедры всеобщей истории Термезского государственного университета

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIII asr boshlarida Xorazmshoh Muhammad va Chingizxon o'rtasidagi diplomatik munosabatlar, O'tror fojiasi hamda bu voqealarning butun mintaqa taqdiriga ta'siri yoritiladi. Xorazmshoh davlatining ichki ziddiyatlari, Turkon Xotunning siyosiy intrigalari, shuningdek, Chingizxonning mohirona diplomatiyasi va harbiy yurishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Xorazmshoh Muhammadning noto'g'ri qarorlari va uzoqni ko'ra bilmaganligi natijasida yuzaga kelgan fojiaiy oqibatlar tarixiy manbalar asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Xorazmshoh Muhammad, Chingizxon, O'tror fojiasi, Turkon Xotun, mo'g'ullar bosqini, diplomatik munosabatlar, siyosiy intriga, Xorazmshohlar davlati, elchilar, savdo karvoni, urush sabablari, tarixiy saboq.

Abstract: This article discusses the diplomatic relations between Khorezmshah Muhammad and Genghis Khan at the beginning of the 13th century, the Utrar tragedy, and the impact of these events on the fate of the entire region. The internal conflicts of the Khorezmshah state, the political intrigues of Turkan Khotun, as well as Genghis Khan's skillful diplomacy and military campaigns are analyzed. Also, the tragic consequences of the wrong decisions and shortsightedness of Khorezmshah Muhammad are considered based on historical sources.

Key words: Khorezmshah Muhammad, Genghis Khan, Utrar tragedy, Turkan Khotun, Mongol invasion, diplomatic relations, political intrigue, Khorezmshah state, ambassadors, trade caravan, causes of war, historical lesson.

Аннотация: В данной статье описаны дипломатические отношения между хорезмшахом Мухаммадом и Чингисханом в начале XIII века, трагедия Отрара, а также влияние этих событий на судьбу всего региона. Анализируются внутренние конфликты государства Хорезмшахов, политические происки Туркона Хотуна, а также умелая дипломатия и военные походы Чингисхана. Также на основе исторических источников рассматриваются трагические последствия неправильных решений и недальновидности хорезмшаха Мухаммада.

Ключевые слова: Хорезмшах Мухаммад, Чингисхан, Отрарская трагедия, Туркон Хотун, монгольское нашествие, дипломатические отношения, политические интриги, Хорезмшахское государство, послы, торговый караван, причины войны, исторический урок.

KIRISH. Xorazmshoh Muhammad va Chingizxon o'rtasidagi dastlabki diplomatik munosabatlar savdo va tinchlik shartnomalari bilan boshlangan bo'lsa-da, o'zaro ishonchsizlik va siyosiy fitnalar tufayli tez orada ochiq qarama-qarshilikka aylandi. Ayniqsa, O'tror voqeasi va uning atrofidagi siyosiy intriga ikki davlat o'rtasida muqarrar urushga turtki bo'ldi. Ushbu maqolada mo'g'ullarning Xorazmga yurishining sabablarini, Xorazmshoh Muhammadning siyosiy qarorlarini va O'tror fojiasining tarixiy oqibatlarini tahlil qilamiz.

MANBALAR VA ADABIYOTLAR

TAHLILI. Xorazmshohlar davlati va Chingizxon bosqini haqidagi tarixiy ma'lumotlar o'rta asr manbalari va zamonaviy tadqiqotlarga asoslanadi. Muhim asarlar qatoriga Shahobiddin an-Nasaviyning "Siyrat as-Sulton Jaloliddin Mankburni", Rashiddiddinning "Jome' at-tavorix", Abulg'oz Bahodirxonning "Shajarayi turk", Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi", Ibn al-Asirning "Al-Kamil fi at-Tarix", Otamalik Juvayniyning "Tarixi Jahongusha" kiradi. Shuningdek, V.V.Bartoldning "Mo'g'ullar istilosi davrida Turkiston", I.P.Petrushevskiyning "XIII asrda O'rta Osiyo va Eron" tadqiqotlari ham bu mavzuni chuqur o'rganishda muhim manbalardir.

ASOSIY QISM. XIII asr boshlarida Xorazm dunyoning eng qudratli va boy davlatlaridan biri edi. Xorazmshoh Muhammad tajovuzkor tashqi siyosat yuritib, G'uriylar sultonligi va Qoraxitoy xonligini mag'lub etdi, shundan so'ng unga "Ikkinchi Iskandar" unvoni berildi. Dastlab poytaxt Gurganj bo'lsa-da, keyinchalik u Samarqandga ko'chirildi.

Davlatda katta ta'sirga ega bo'lgan shaxslardan biri Muhammad Xorazmshohning onasi Turkon Xotun edi. U ko'pincha o'g'liga qarshi siyosat yuritgan va saroydagi eng yuqori lavozimlarni o'z urug'iga mansub kishilar egallagan. Tarixchi an-Nasaviyning yozishicha, "Davlat amirlarining ko'pchiligi Turkon Xotunning

qarindoshlari edi"[7]. Bu esa Xorazmshoh hokimiyatining zaiflashishiga sabab bo'lgan. Musulmon dunyosidagi kam sonli nufuzli ayollardan biri hisoblangan Turkon Xotun "Xudovandi jahon" (Dunyo hukmdori) laqabiga ega bo'lgan.

XII–XIII asrlarda Xorazmshohlar davlatini o'rgangan har qanday tarixchi uchun eng tashvishli jihatlardan biri uning armiyasi haqida mavjud ma'lumotlardir. Davlat qo'shinining asosini yollanma askarlar – turkmanlar va qang'lilar tashkil etgan. Bunday qo'shinlar zaifroq raqiblarga qarshi bosqinchilik yurishlarida samarali bo'lishi mumkin edi, biroq o'z hududida kuchli dushmanga qarshi jang olib borishda ularga tayanish deyarli imkonsiz edi. Chunki ular uchun bu mamlakat begona bo'lib, himoya qiladigan hech narsasi va boy o'ljaga umidi yo'q edi.

Taranglikning yana bir belgisi – Samarqand va yangi qo'shilgan Buxorodagi qo'zg'olonlar edi. Isfahon (G'arbiy Eron) va Ray (Eronning shimoli) hududlarida shofiiylar va hanafiylar o'rtasida doimiy to'qnashuvlar yuz berib turardi.

XIII asr nafaqat musulmonlar tarixida, balki butun Yer kurrasi tarixida muhim o'zgarishlar davri bo'ldi. Bu davrda dunyoda, xususan, Islom mintaqalarida katta siljishlarga sabab bo'lgan yangi va dahshatli bir kuch – Mo'g'ul davlati maydonga chiqdi.

1215-yilda Chingizxon Xitoyning shimoliy qismini o'z davlati tasarrufiga kiritdi. Tarixiy manbalarga ko'ra, Chingizxon Xitoyni bosib olishidan avval Xorazmshoh Alouddin Muhammad ham bu hududni egallashni rejalashtirgan edi. Tarixchi olimlar – Rashiddin Fazlulloh, Ata-Malik Juvayniy, shuningdek, rus tadqiqotchilari V.Grigoryev, I.Petrushevskiy va V.Bartoldlarning ma'lumotlariga ko'ra, 1214 yoki 1215-yilda Alouddin Muhammad savdogarlardan Xitoyning

g'aroyib boyliklari haqida eshitib, bu yurishga tayyorgarlik ko'ra boshlagan.

Chingizxon Xitoyini bosib olgani haqidagi xabar Xorazmshohgacha yetib kelgach, u bu ma'lumotning qanchalik to'g'ri ekanini bilish maqsadida Chingizxon huzuriga o'zining mashhur elchisi Sayid Bahovuddin Roziyni yuboradi. Shu tariqa mo'g'ul xoqoni va Xorazmshoh o'rtasida ilk diplomatik aloqalar yo'lga qo'yiladi hamda har ikki davlat elchilar almashishni boshlaydi. Biroq har ikki tomon elchilardan ayg'oqchilik maqsadida ham foydalangan.

1216-yilda Chingizxon Xorazmshoh Muhammad yuborgan elchi Bahovuddin Roziyni izzat-ikrom bilan kutib oladi. Elchilar Xorazmga qaytayotganda, mo'g'ul xoqoni sulton Alouddin Muhammad uchun noyob sovg'a-salomlar berib, maktub yuboradi. Chingizxon o'zining savdo karvonlarini ham elchilar orqali Xorazmshoh davlatiga yuboradi. Bu karvonga elchi Mahmud Yalovoch al-Xorazmiy, Aliakbar Xo'ja al-Buxoriy va Yusuf Qanqa al-O'troriy boshchilik qiladi. Mahmud Yalovoch aslida xorazmlik bo'lgan, biroq keyinchalik o'z vataniga xiyonat qilib, mo'g'ullarga xizmat qilishga o'tgan edi.

Tarixchi Shahobiddin an-Nasaviyning ma'lumotlariga ko'ra[7], Chingizxon Xorazmshoh Muhammadga turkiy odatlarga ko'ra tuya o'rkachi barobar keladigan quyma oltin yuborgan. Shuningdek, savdo karvonida qimmatbaho toshlar, nusub al-xutuvv (morj tishlari), qop-qop mushk (xushbo'y moddalar), yoqut va tarqu deb ataladigan oq tuya yungidan to'qilgan kiyimlar bo'lgan. Sulton Alouddin Muhammad Chingizxon yuborgan elchilarni 1218-yil bahorida qabul qiladi.

Chingizxonning Xorazmshohlar davlatiga qiziqish bildirishi ortida yana bir muhim omil bor bo'lib, bu Bag'dod xalifaligi (750–1258) edi. O'rta asr manbalariga ko'ra, xalifa an-Nosir Chingizxonga maktub yo'llab, uni Xorazmshoh Muhammadga qarshi yurishga da'vat etgan. Xalifa Bag'dodga Xorazmshoh yurish boshlashidan xavfsirab, o'z dunyoviy hokimiyatini saqlab qolish uchun mo'g'ullar bilan do'stona munosabat o'rnatishga harakat qilgan.

U Mahmud Yalovoch boshchiligidagi elchilar guruhi orqali yetkazgan maktubida Muhammad Xorazmshohni o'ziga "o'g'lim" deb murojaat qilish orqali o'zining katta hukmdor sifatidagi ustunligini sezdirishga harakat qilgan. Biroq o'zini Iskandarning

vorisi deb bilgan Xorazmshoh uchun bu haqoratdek tuyuladi.

Xorazmshohning Mahmud Yalovochni o'z tomoniga og'dirish rejasi esa, aksincha, uning o'ziga qarshi ishlaydi. Yalovoch g'oyat zukkolik bilan Xorazmshohni aldab, unga o'zini sadoqatli ko'rsatadi. Uning "Men faqat Yalovochmen... Elchiga o'lim yo'q", degan so'zlari o'zi haqida shubhalarni yo'q qilib, Xorazmshohning unga ishonishiga sabab bo'ladi. Aslida esa, Yalovoch mo'g'ul manfaatlarini ko'zlab harakat qilgan va Xorazmshohning barcha rejalarini Chingizxonga yetkazgan.

Natijada, Chingizxon Xorazmshoh bilan rasmiy ravishda tinchlik kelishuvi imzolagan bo'lsa-da, bu vaziyatdan g'olib chiqadi. U Xorazmshohning o'zgaruvchan, ishonchsiz shaxs ekanini yana bir bor anglab, tez orada unga qarshi hujum boshlash rejalarini tezlashtiradi. Bu diplomatik o'yin Chingizxon foydasiga hal bo'ladi, Xorazm yurishining kelgusi bosqichlariga poydevor qo'yadi.

Xorazmshoh esa o'zining g'ururi va beqaror siyosati tufayli mo'g'ullar oldida tobora zaiflashib borayotgan edi.

Mo'g'ul xoqoni Xorazmshoh bilan savdo aloqalarini mustahkamlash maqsadida Xorazmga katta savdo karvonini jo'natadi. Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi" asarida yozilishicha, bu karvon tarkibida to'rt yuz nafar musulmon savdogar bo'lgan. Ular bilan birga Chingizxon Xorazmshoh Muhammadga xat ham yuboradi. Xatda quyidagilar bitilgan edi:

"U tarafdin bozorgarlar bu diyorga kelishdi. Ularga qanday e'zoz-ikrom ko'rsatilganini o'zlari aytishlari mumkin. Ular nimani mushohada qilgan bo'lsalar, barchasini bayon qilsalar kerak. Bu tomondan ham bir musulmon jamoasi turli mol-u gazlama, mushk-u chiniy, zar-u nuqra, javohirlar bilan u diyor sari yo'naldilar. Bu ahd-u paymonada osmon-u zamin egasi ro'yi zamin mamlakatlarini bizga va senga tortiq qilgan. Xudo bandalari borib-kelib, obodonchilik bilan mashg'ul bo'lmog'i lozim. Biz va sening, ular davri sultonlarining saxovatidan xursand va bahravor bo'lurlarki, zamon ahli biz va sening duoyi jonimizni qilib yashaydilar"[8].

Biroq bu katta savdo karvoni O'troga yetib borganda, shahar hokimi Inalxon (G'oyirxon) tomonidan ushlab qolinadi. Tarixiy manbalarga ko'ra, Inalxon Turkon Xotunning qarindoshi bo'lgan

va o'z mustaqil qarorlarini qabul qilishga moyil, shafqatsiz shaxs edi.

Savdo karvoni tarkibida bir hind savdogar ham bo'lgan. U ilgari mashhur bo'lib, Inalxon bilan oldin ham uchrashgan. Shu sababli, u eski odatga ko'ra hindcha lahjada Inalxonga "Inolchuq" deb murojaat qiladi. Biroq bu so'z O'tror hokimining g'azabini qo'zg'atadi va u barcha savdogarlarni qatl etish haqida buyruq beradi.

Tarixchilarning fikriga ko'ra, O'trordagi qirg'in ortida Turkon Xotunning ta'siri bo'lishi mumkin. O'tror hokimi Inalxon mo'g'ul savdogarlarini josuslikda ayblab, ularni hibsga oladi. Karvon tarkibida Chingizxonga yaqin kishilar ham bor edi. Inalxon Xorazmshoh Muhammadga murojaat qilib, savdogarlarni qatl etish va ularning mol-mulkini musodara qilish uchun ruxsat so'raydi. Xorazmshoh bunga rozilik bildiradi, natijada 500 ga yaqin kishi o'ldiriladi. Faqatgina bir tuyakash omon qolib, bo'lgan voqeani Chingizxonga yetkazadi.

Shahobiddin an-Nasaviyning yozishicha, Inalxon savdogarlarning boyligiga ko'z tikib, ularni ayg'oqchilikda ayblagan. Xorazmshoh esa uni ehtiyotkorlikka chaqirgan bo'lsa-da, Inalxon shoshqaloqlik bilan karvondagilarni qatl qiladi. Ushbu voqeani Ibn al-Asir[6], D'Osson va boshqa tarixchilar ham tasdiqlaydi[4].

O'tror fojiasi haqida eshitgan Chingizxon qattiq g'azablanib, uch kun davomida o'z chodiridan chiqmaydi. Keyinchalik u Xorazmshohga maktub yo'llab, Inalxonni jazolashni talab qiladi. Biroq, Muhammad Xorazmshoh bunga javoban mo'g'ul elchilaridan birini o'ldirib, ikkinchisining sochini qirdirib qaytaradi. Bu esa Chingizxonning Xorazm yurishiga asosiy sabab bo'ladi. Shunday qilib, Xorazmshohning noto'g'ri qarorlari uning davlatini mo'g'ullarga yem bo'lishiga olib keladi.

XULOSA. O'tror fojiasi va Chingizxon hamda Xorazmshoh Muhammad o'rtasidagi

ziddiyatlar Markaziy Osiyo tarixida katta burilish yasagan hodisalardan biridir. Xorazmshoh Muhammadning siyosiy qarorlari, jumladan, O'tror fojiasiga sabab bo'lgan noto'g'ri harakatlari mo'g'ullar bosqinini tezlashtirib, Xorazm davlatining qulashiga olib keldi. Chingizxonning tinch savdo va diplomatik munosabatlar o'rnatish niyatiga qaramay, Xorazmshohning nooqilona siyosati urushning oldini olish imkoniyatini boy berdi.

Tarixiy manbalar shuni ko'rsatadiki, O'tror voqeasi Chingizxonning Xorazmga yurish qilishiga asosiy turtki bo'lib, uning g'azabini junbushga keltirdi. Tarixchilar bu masalada turlicha fikr bildirsalar-da, ko'pchilik manbalar Xorazmshoh Muhammadning strategik xatolarini asosiy sabab sifatida ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бартольд В.В. *Образование империи Чингисхана*. – ZVORAO, Т. X, вып. I–IV, 1897, стр. 105–119.
2. Бартольд В.В. *Туркестан в эпоху монгольского нашествия*, ч. II, стр. 464–467. СПб., 1900.
3. Бартольд В.В. *История культурной жизни Туркестана*. – Ленинград, 1927, стр. 85.
4. D'Ohsson S. *Histoire des Mongols*, t. I, стр. 212 и сл.
5. Müller A. *История Ислама*, т. III, стр. 223–226.
6. Ибн аль-Асир. *Аль-Камил фи-т-тарих*, т. I, стр. 287.
7. Насави. *Сийрат ас-султан*, араб. текст, стр. 38; фр. пер., стр. 65; перс. версия, стр. 56–57.
8. Мирзо Улуғбек. *Тўрт улус тарихи*. Чўлпон. 1994. Toshkent. 352 b.

